

Ruimte voor anders-zijn

VERSLAGBOEK

conferentie 'Ruimte voor anders-zijn, over ruimte scheppen in kerk en samenleving
voor mensen met een psychiatrische achtergrond of verstandelijke handicap'

Inhoud & Colofon

Voorwoord	3
Opening: Ruimte voor anders-zijn	4
Inleiding: De kerk als ontmoetingsplaats	6
Door de ogen van ... Nico van de Beukel	9
Inleiding: Toegang voor de vreemde ander	10
Door de ogen van ... Ursula Potjer	14
Op de koffie bij	15

Workshops:

Doorpraten met Piet Brongers:	
Waar het huis geen zorg krijgt, vindt de ontmoeting niet plaats	16
Doorpraten met Doortje Kal:	
Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond	18
Ontmoeting in variatie: kerk en buurt-project in Ede	20
Diversiteit in het inloophuis	22
Vriendendiensten	24
Taal en toon	26
Om welke vraag gaat het eigenlijk?	27

Afsluiting:

Thematheater: 'Bijzonder, bijzonder, hééél bijzonder'	28
---	----

Adressen	29
----------------	----

Colofon

Verkrijgbaar bij
Redactie
Eindredactie
Fotografie
Grafische Vormgeving

Alle deelnemende organisaties | € 5,- per stuk (excl. verzendkosten)
Heleen Haasdijk en Willy Meijnhardt
Janet van Dijk
Willy Meijnhardt en Fred Manschot
Manschot Grafimedia, Zeist

Voorwoord

*Heleen Haasdijk, consulent maatschappelijk activeringswerk RDC-Utrecht
Willy Meijnhardt, consulent maatschappelijk activeringswerk RDC-Gelderland*

*Voor u ligt het verslag van de conferentie 'Ruimte voor anders-zijn,
over ruimte scheppen in kerk en samenleving voor mensen met een
psychiatrische achtergrond of verstandelijke handicap'.
De conferentie werd gehouden op zaterdag 25 oktober 2003
in het Marnixcollege te Ede.*

Het doel van deze conferentie was af te tasten wat de mogelijkheden zijn om tot een brede samenwerking te komen tussen genoemde doelgroepen en de plaatselijke kerkelijke gemeenschappen. Om ideeën op te teken voor een werkelijk samenleven in kerk en samenleving. Het gaat daarbij niet om aangepaste activiteiten bedenken voor ..., maar om gelijkwaardige samenwerking met ... ruimte voor elkaar.

Het verslagboek is een zo getrouw mogelijke weergave van de dag. De gesproken inleidingen wijken in meer of mindere mate af van de inleidingen in dit verslagboek. Toch willen we u de oorspronkelijke teksten niet onthouden.

Uit de enquête, gehouden onder de deelnemers, blijkt dat de dag heel goed ontvangen en beleefd is. Uit de provincie Utrecht en Gelderland waren zowel vrijwilligers en kaderleden uit kerken en parochies aanwezig als vertegenwoordigers uit instellingen. Daarnaast waren er vertegenwoordigers en belangstellenden uit de verschillende doelgroepen. Verschillende mensen hebben zich bereid getoond om in de toekomst met nieuwe initiatieven mee te werken.

Zo werd het een dag van ontmoeten, afspraken maken en ervaren dat 'anders-zijn' voor iedereen geldt en dus heel gewoon is.

Wanneer u vragen heeft voor ondersteuning in uw eigen gemeente of parochie, dan kunt u zich richten tot de in de adressenlijst genoemde leden

van de projectgroep. In gezamenlijkheid zal van hieruit voorlichting en toerusting worden gecoördineerd.

Wij hopen dat u het verslag met veel genoegen zult lezen!

Opening: Ruimte voor anders-zijn

Herman de Boer, dagvoorzitter

*‘Ruimte voor anders-zijn’, zo luidt het motto van deze dag.
Een goed motto voor een conferentie moet prikkelend zijn.
Dit motto is dat zeker. De aanduiding ‘Ruimte voor anders-zijn’
neigt naar het idee dat mensen – en we bedoelen dan de zogenaamde
‘normale’ mensen, mensen zonder handicap – iets moeten met mensen
die anders zijn – en we bedoelen dan mensen die klaarblijkelijk niet
gewoon, maar anders zijn; mensen met een handicap of een psychia-
trische achtergrond. Het krijgt dan al snel iets van het beeld van de
zeven werken van barmhartigheid. En trouwens: hoe gewoon is het
anders-zijn ... en hoe anders is het gewoon-zijn?*

Nadenken over het scheppen van ruimte in kerk en samenleving voor mensen met een psychiatrische achtergrond of met een verstandelijke functiebeperking is niet nieuw. Dit geldt zeker voor de laatstgenoemde groep mensen.

In de jaren zestig schreef dr. Van Dongen al het indrukwekkende boekje over Diakonia/Charitas, waarin de omgang en ontmoeting als kerkelijke gemeente met de mens met een handicap een belangrijke plaats inneemt. En tijdens de Vijfde Assemblee van de Wereldraad van Kerken in Nairobi in 1975 werd het thema aan de orde gesteld: ‘Eenheid in de kerk betekent ook eenheid van de gehandicapten en niet-gehandicapten.’ En inmiddels zijn we ruim 25 jaar verder.

Beschadigd?

Enige tijd geleden kreeg ik een poster onder ogen, gemaakt in Duitsland. Op de poster stond een meisje van ongeveer dertien jaar afgebeeld. Het meisje was verstandelijk gehandicapt. Dat kon je zien aan de gezichtsuitdrukking; de spastische houding. Onder de afbeelding stond afgedrukt:

‘Beschadigde schepping.’ De poster was bedoeld om aandacht te vragen voor de mens met een handicap binnen de christelijke gemeente. Je kijkt naar het meisje en je probeert je in te denken hoe het meisje zou kunnen omgaan met

het eerste artikel van de catechismus van Luther: 'Ik geloof dat God mij geschapen heeft zoals ik ben.' Zou dit meisje dit zo kunnen nazeggen? Een kerkelijke poster met een dergelijk onderschrift verdient het om het meisje te laten zeggen: 'Ik geloof dat God mij ook heeft willen scheppen, gewoon, normaal, maar God was klaarblijkelijk niet bij machte te voorkomen dat het niet helemaal gelukt is. En zie, ik behoor tot de categorie 'Beschadigde schepping'.'

Het voorbeeld maakt duidelijk dat de vraag of een gehandicapte al dan niet in een gemeente is geïntegreerd niet alleen afhangt van de hoeveelheid tijd, geld, onderwijs en dergelijke die we ervoor ter beschikking willen stellen, maar minstens in gelijke mate van onze grondhouding, onze ideeën die we uitspreken of in het voorbeeld dat we op poster laten drukken. 'Zeg mij hoe u over God spreekt; hoe uw Godsbeeld is, en ik zal u zeggen wat gehandicapten en mensen met het label psychiatrie van u kunnen verwachten en of u iets van hen kunt verwachten.'

Ruimte

Na een verhuizing maakten mijn vrouw en ik een afspraak met de leiding van de kindernevendienst over de opvang van onze kinderen tijdens de zondagse kerkdienst. Het was geen enkel bezwaar dat onze zoon Erik, samen met zijn zus, mee ging doen in de groep kinderen tot twaalf jaar. Erik was weliswaar al vijftien, maar door zijn aangeboren handicap functioneerde hij verstandelijk als een vijfjarige.

Na afloop van de dienst zochten we onze kinderen weer op in de ruimte van de nevendienst. Erik was daar niet te vinden, maar wel in de ruimte ernaast waar de peuters zich vermaakten met speelgoed. Hij lag met zijn lange lijf op de grond, geconcentreerd te spelen met enkele autootjes. Op onze vraag hoe Erik daar verzeild was geraakt, luidde het antwoord dat hij na een minuut of tien het bijbelverhaal van de leiding aangehoord te hebben, was opgestaan en was vertrokken naar de peuters onder de mededeling dat hij nu wel genoeg over Jezus had gehoord. Gelukkig was er voor onze zoon een ruimte om anders te zijn.

Drs. Herman de Boer is directeur van de Interkerkelijke Stichting Diakonaal Vakantiewerk (ISDV), beter bekend als het F.D. Roosevelthuis te Doorn, De Werelt in Lunteren en Dennenheul in Ermelo

Inleiding: De kerk als ontmoetingsplaats

Piet Brongers

Het samen kerk-zijn staat en valt met de ontmoeting met God en met mensen. De vragen die zich daarbij voordoen zijn de volgende: Waar vindt de ontmoeting plaats? Hoe vindt die plaats, met name als iemand gehandicapt is? Wat doet er allemaal mee in de ontmoeting?

Een aantal jaren geleden bracht ik op een avond een bezoek bij een blinde vriend. Hij deed de deur open. Het was donker in zijn huis: hij had geen licht nodig om zijn weg te vinden. Ik aarzelde om naar binnen te gaan. Toen zei hij: "Wacht even, ik zal het licht aandoen, dan kun jij ook wat zien." Ik voelde mij gehandicapt. Hij was niet gehandicapt in zijn situatie! Ik, als bezoeker van zijn wereld, was de gehandicapte. Later had ik een soortgelijke ervaring toen ik samen met iemand met een meervoudige verstandelijke beperking probeerde iets te beleven in een snoezelomgeving. Toen voelde ik me weer gehandicapt in een wereldje waarin de ander zich als een vis in het water voelde. Dat zette mij wel aan het denken. Meestal is het toch andersom? De ander is de gehandicapte in onze wereld. Dat is dan dus niet zijn wereld! Daarmee wordt hij als het ware beschouwd als bezoeker en niet als medebewoner van hetzelfde 'huis'.

Dit verhaal leert mij dat de ontmoeting met de ander vaak plaats vindt op mijn terrein. Dan voel ik mij het veiligst. Op mijn eigen plek. Dat wil zeggen op de wijze die het beste bij mij past. Met meestal meer aandacht voor het verstand dan voor het gevoel.

Hoe zit het met de kerk als ontmoetingsplaats voor de gelovigen met elkaar en met God? De kerk zou toch bij uitstek een plaats van ontmoeting moeten zijn! Maar hoe ziet die ontmoeting eruit? Op wiens terrein vindt het plaats? Op het terrein van volwassenen, dat van kinderen, of

aangepast aan verschillende doelgroepen? Op welke wijze worden mensen in de kerk, en met name mensen met een verstandelijke beperking, betrokken bij het ontmoetingsgebeuren? Het is goed om na te gaan hoe mensen vertrouwd gemaakt worden met God binnen de kerk. Als inleiding op een ontmoeting.

Aangepaste ontmoeting

Als je in een kerk ontdekt dat mensen in een rolstoel niet zo gemakkelijk op het podium kunnen komen, ga je nadenken over aanpassingen. Maar stel je eens voor dat iemand in een

rolstoel lid was geweest van de bouwcommissie. Dan was er vermoedelijk helemaal geen aanpassing nodig geweest! Als je in een kerk ontdekt dat de kerkdienst heel moeilijk is voor mensen met een verstandelijke handicap, ga je nadenken over aanpassingen. Maar stel je eens voor dat mensen met een verstandelijke beperking betrokken waren geweest in de geschiedenis van de kerk bij de ontwikkeling van de eredienst en de catechese. Dan was er vermoedelijk helemaal geen aanpassing nodig geweest! Aanpassen: daar denk je pas over na als je al iets gedaan hebt. Als je ontdekt dat niet iedereen eraan kan meedoen. Oftewel als je een groep mensen vergeten bent. Hoe zit het met de aanpassingen als het gaat over het 'samen kerk' zijn?

Kijkend naar de kerkgeschiedenis is er iets gebeurd met het ontmoetingsverhaal van de kerk, maar ook met dat van God zelf. In plaats daarvan is de aandacht meer gericht op de uitleg en het begrip.

Uitleg en beleving

Stel dat iemand jou een plant komt aanbieden met de volgende woorden: "Ik heb hier een prachtige plant: hij is nog ingepakt. Die plant wil ik je aanbieden. Maar voordat ik hem uitpak, moet ik eerst de plant uitleggen. Pas als je een beetje begrijpt hoe de plant werkt, kan deze voor jou iets betekenen."

Vervolgens gaat hij verder: "Ken je het verhaal van de fotosynthese? De wijze waarop het licht van de zon door middel van chlorofylkorrels ervoor zorgt dat de CO₂ uit de lucht wordt omgezet in voedingsstoffen en zuurstof? Wist je dat de plant dag en nacht ademhaalt? Dus zuurstof gebruikt en daarom 's nachts beter niet op een slaapkamer kan staan? Wist je dat de plantencellen een semi-permeabele wand hebben zodat ze aan de ene kant vloeistof kunnen doorlaten en aan de andere kant voedingsstoffen kunnen tegenhouden? Weet je hoe het komt dat planten naar het licht toe groeien? De plantencellen van de stengel groeien sneller in het donker dan in het licht. Ook is het heel belangrijk te weten waarom bananen krom zijn: de cellen in de vruchten groeien in het licht sneller dan in het donker. Wonderbaarlijk allemaal, maar wel belangrijk om iets van het leven van planten te kunnen begrijpen. Pas als je dit allemaal begrijpt, kan deze plant van betekenis zijn voor je leven."

Wat voor gevoel zou jij krijgen als iemand je zo zou benaderen? Kijk nu eens naar de plant: een pot met prachtige bloeiende rozen. Kan deze plant ook betekenis hebben zonder het hele uitlegverhaal? Wat voegt het betekenisverhaal toe aan wat we kunnen beleven aan de plant? En voor wie voegt het wat toe?

Kun je je voorstellen dat de verhalen over God in de kerk voor veel mensen met een verstandelijke beperking net zo klinken als dit bovenstaande verhaal? Met het gevoel zowel bij hen als bij degenen die hen de verhalen vertellen dat het belangrijk is om iets van het geloof uit te leggen. Dat het geloof dan pas enige betekenis kan krijgen voor het leven?

Zou het kunnen zijn dat we het belevingsverhaal met God in de weg staan door ons uitlegverhaal? Dat we daarmee de ontmoetingsmogelijkheid beperken? Laten we God zelf ingepakt staan terwijl we ons eigen verhaal over God vertellen? Met de beste bedoelingen, en toch... Ik wil niets afdoen van de kwaliteit van het verhaal. Ik wil alleen een vraag stellen bij het ontmoetingsgehalte ervan.

Twee invalshoeken

Stel je de volgende situatie voor.

Er liggen kaarsen op de tafel van het liturgisch centrum. Mooie witte kaarsen, vormgegeven door de kerk van alle eeuwen. Ze liggen gereed voor alle gelovigen die de kerk binnenkomen en deel willen nemen aan de gemeenschap van de kerk. Het pakken van een kaars om hem aan te steken aan de brandende paaskaars staat symbool voor het afleggen van het eigen oude leven en het aandoen van het nieuwe leven in Christus. Zo komt elke zondag de stoet van kerkgangers binnen op weg naar de tafel van de liturgie en de handeling van het pakken en aansteken van de witte kaars om samen een kring van gemeenschap te vormen.

Te midden van de stoet komt wel eens iemand binnen met een eigengemaakte geelgemarmerde kaars en een bosje gele veldbloemen. Ze loopt naar de tafel en legt daar het bosje bloemen neer en voegt zich met haar kaars in de kring van kerkgangers. Daar wordt ze vriendelijk en warm ontvangen. Voorzichtig wordt haar eigen kaars gepakt en op tafel gelegd, ontvangt ze een witte kaars en wordt ze geholpen de witte kaars aan te steken aan de paaskaars... om samen één te zijn. (intro van de film: 'Meer dan je denkt...')

Het geeft een bepaald gevoel als iemand de kerk binnenkomt met iets van haarzelf, maar het geeft ook een bepaald gevoel om samen iets gemeenschappelijks te hebben. Het gaat toch om wat God van ons vraagt en niet om wat we zelf zo nodig moeten inbrengen? Voor beide invalshoeken zijn wel mooie bijbelwoorden te bedenken.

Stel dat in het bovenstaand verhaal die persoon met de bloemen en de eigengemaakte kaars iemand met een verstandelijke beperking is of een klein kind. Wat verandert er dan in je gevoel? En waarom eigenlijk?

Met dit voorbeeld worden een paar vragen duidelijk die van belang zijn bij het zoeken naar de plaats van mensen met een verstandelijke beperking (en andere bijzondere mensen zoals kleine kinderen) te midden van het kerkelijk gebeuren. Aan de ene kant kan de reactie zijn: Och, waarom moeten ze een witte kaars? Ze mogen toch wel hun eigen kaarsje houden? Ze mogen er toch ook bij horen? Ze kunnen het toch niet helpen dat ze zijn zoals ze zijn? Aan de andere kant is de reactie: Het is toch wel mooi dat ze een witte kaars krijgen. Zo kunnen ze gelijkwaardig aan alle anderen meedoen! Voor God zijn we allemaal gelijk. En als ze zo met ons mee kunnen doen, valt het onderscheid weg.

Volledig gelijkwaardig

De kerk worstelt tussen deze uitersten en zoekt vaak een middenweg: een beetje van dit en een beetje van dat. In de praktijk betekent het dat we meestal genieten van de spontaniteit van mensen met een verstandelijke beperking en hen, indien ze dat kunnen, mee laten helpen bij eenvoudige handelingen (collecteren, liturgieën uitdelen, enzovoort). Aan de andere kant voelen we wel een aarzeling bij hun inhoudelijke bijdrage aan de kerk. Hoe kunnen mensen met een verstandelijke beperking daadwerkelijk gelijkwaardig zijn aan alle andere leden van de gemeente met betrekking tot deelname aan belijdenis, avondmaal, gespreksgroepen en vergaderingen?

Zo lijkt het alsof we voor een dilemma geplaatst worden. Aan de ene kant zou je kunnen zeggen: ze kunnen er helaas niet helemaal bij horen. Daarom zou je je best moeten doen met zoveel mogelijke aangepaste activiteiten. Aan de andere kant zou je moeten uitgaan van een volledige gelijkwaardigheid. Dan moet je ze ook de kans geven aan alle activiteiten mee te doen en hen daarin zoveel mogelijk ondersteunen ('samen naar catechese', 'samen naar de kerk'). Overigens wordt zo niet alleen in de kerk, maar ook in de samenleving de discussie gevoerd. De slogan is daar: zo normaal als mogelijk, zo bijzonder als noodzakelijk. Het klinkt goed, maar waar ligt die omslag tussen het normale en het bijzondere? Wie bepaalt dat omslagpunt? En... geldt dat net zo in de kerk?

Blinde vlek

Het lijkt erop dat het gaat om de vraag in hoeverre mensen met een verstandelijke handicap mee kunnen doen met de activiteiten van de kerk. Maar daarmee wordt geen vraag gesteld aan het kerk-zijn zelf. Dat zou wel eens de blinde vlek van de kerk kunnen zijn. Bij bovenstaand dilemma

staat de kerk zelf zoals zij zich ontwikkeld heeft in de loop der eeuwen niet ter discussie. Dan sta je automatisch alleen maar stil bij de vraag: hoe kunnen mensen deelnemen aan die kerk? Je zou echter ook de vraag kunnen stellen: hoe heeft de kerk zich ontwikkeld door alle eeuwen heen? Is alles wel goed gegaan in de loop van de tijd? En past het resultaat van nu nog wel bij de bedoeling van toen?

Anders gezegd in de taal van het verhaaltje: hoe komen we eigenlijk aan die witte kaarsen? Wat is er gebeurd met de eigen kaarsen van de mensen van de kerk? Tellen mensen zelf niet meer mee als ze deelnemen aan de gemeenschap van de kerk? Moeten ze zichzelf inleveren? Zit de eenheid en de gemeenschap in het hebben van dezelfde kleur? Of zou je er ook anders tegenaan kunnen kijken? Is er een andere mogelijkheid om samen één te zijn? Stel je voor dat je ontdekt dat je eigen kaars ook kan branden en dat je die kunt laten aansteken door de paaskaars. Dan zit er wel verschil in de kaarsen (grootte, dikte, kleur), maar niet in de vlammetjes, in het licht en in de warmte! Misschien letten we bij het zoeken naar eenheid en gemeenschap wel op verkeerde dingen. Misschien moeten we juist niet aangespoord worden in het anders kijken naar mensen met een verstandelijke beperking, of naar al die groepen van mensen die speciale aandacht vragen om er toch ook een beetje bij te mogen horen.

Misschien moeten we wel vragen stellen aan ons kerk-zijn, en hebben we al die bijzondere mensen nodig om ons daarbij te helpen. Misschien zijn we als kerk in de loop van de eeuwen veel kwijtgeraakt in ons zoeken naar de ware en volmaakte kerk. Misschien hebben we in dat zoeken ons te veel laten leiden door verstandelijke overwegingen, vooral van mannen. De kerk heeft bijvoorbeeld eeuwenlang vrouwen en kinderen weggehouden bij dat zoeken naar waarheid van geloof en vormgeving van kerkdiensten. Misschien hebben we onze kerk zelf zo aangepast dat zij niet meer geschikt is voor een heleboel mensen... Misschien ligt het niet alleen aan de kerkgangers dat de kerken zo leeglopen...

Anders kijken

Dit is een pleidooi voor anders kijken naar mensen en naar de kerk. Wat is de kerk eigenlijk: een verzameling mensen die een bepaalde geloofsleer aanhangen en proberen uit te dragen? Of is de kerk een gemeenschap van mensen die zich geaccepteerd weten en die van daaruit samen zoeken naar wat ieder zelf te bieden heeft als bijdrage aan de gemeente en de wereld?

Dit is een pleidooi voor bezig gaan met vragen,

niet met antwoorden. Een pleidooi om iedereen erbij te betrekken, uitgaande van zijn eigen verhaal en zijn eigen mogelijkheden van beleving en inbreng. Proberen contact te maken, op zoek naar elkaars rijkdom en diepte als bijdrage voor het geheel van de kerk.

Drs. Piet Brongers is sinds 1985 geestelijk verzorger bij Stichting 'De Zijlen' die zorg en dienst verleent aan mensen met een verstandelijke handicap in de provincie Groningen. Hij is tevens verbonden als consultant aan het Provinciaal Steunpunt Groningen 'aandacht voor levensvragen'.

Door de ogen van ... Nico van de Beukel

“Ik ben Nico van de Beukel en ik ben werkzaam bij de LFB, de landelijke federatie van belangenverenigingen Onderling Sterk, die leert mensen voor zichzelf op te laten komen. Want mensen zijn het zich vaak niet bewust, maar zij hebben toch ook rechten. Er zijn vier regio-steunpunten. Ik werk samen met nog een collega en een coach in Bergen op Zoom. Ik zal u vertellen over hoe mensen met een beperking actief kunnen worden betrokken in de gemeente. Ik doe zelf ook een aantal dingen. Ik zing in een koor en ik ben lector; eens in de twee maanden doe ik de schriftlezingen in de kerk. Verder ben ik nog wijkcontactpersoon; bij ziekte of overlijden of ‘zomaar’ onderhoud ik contact met mensen uit de gemeente.

Als iemand met een beperking heb je toch ook weer een probleem. Mensen zonder een beperking hebben toch moeite om met jou zomaar een gezellig praatje te beginnen. Dit was een beetje mijn verhaal en hoe ik het beleef.”

Inleiding: Toegang voor de vreemde ander

Doortje Kal

De geestelijke gezondheidszorg is aan het vermaatschappelijken. Idealiter omvat vermaatschappelijking twee complementaire bewegingen. Voor de geestelijke gezondheidszorg betekent het dat ze mensen met langdurig psychiatrische problematiek niet alleen beschouwt als psychiatrisch patiënt, maar ook als burger. Cliënten worden gezien in heel hun maatschappelijkheid, met andere woorden: in hun gewone menselijke verlangens ergens bij te horen en van betekenis te zijn. De geestelijke gezondheidszorg (GGZ) oriënteert zich daarom actief op hulp- én stressbronnen in de maatschappij. Het gaat om een beweging waarin de GGZ de institutionele kaders openbreekt, waarin ze niet alleen haar patiënten, maar ook zichzelf als discipline opsluit.

De tweede beweging betreft de samenleving, oftewel de 'normale-mensenwereld'. Die constateert dat sommige mensen weliswaar 'anders' zijn, maar vindt dat dit niet mag inhouden dat zij daarom niet meer mee mogen doen op het werk, in het buurthuis, in het vrijwilligerswerk (van bijvoorbeeld de kerk), in netwerken van vriendschap. Burgers en maatschappelijke organisaties spannen zich in om van betekenis te zijn voor niet-standaardmensen.

Vandaag zijn we bij elkaar om te onderzoeken waar die inspanning uit zou kunnen bestaan.

Over wie gaat het?

Eenvoudig gezegd betreft het mensen met psychiatrische problemen die langdurig van aard zijn en die in het dagelijks functioneren beperkingen opleveren. In Nederland wordt ervan uitgegaan dat deze groep uit zo'n 72.000 mensen bestaat. De meesten van hen wonen zelfstandig en woonden altijd al zelfstandig. Men probeert zich in de samenleving staande te houden, soms

door er juist geen deel van uit te maken, maar zich terug te trekken.

De media – soms ook die uit kerkelijke kring – doen ons graag geloven dat een stelletje idealisten

zou hebben bedacht dat mensen met een psychiatrische achtergrond beter af waren in de samenleving dan in de inrichting en dat de overheid deze visie dankbaar heeft aangegrepen om bezuinigingen door te voeren.

De werkelijkheid zit ingewikkelder in elkaar. Behalve dat wij – met de in opstand gekomen cliënten, o.a. verenigd rond De Gekkenkrant – inderdaad van mening waren dat inrichtingen geen menswaardige plek vormden om te wonen (en voor de chronische patiënten was dat zo), was er nog een andere reden. Verreweg het grootste aandeel van het beschikbare budget ging naar de inrichting waar slechts een klein percentage van ‘de patiënten’ verbleef. ‘De idealisten’ wilden dat meer geld beschikbaar zou komen voor ambulante zorg op de plek waar problemen ontstonden en geleefd werden. Daarmee bepleitten we een contextuele aanpak en probeerden we individualisering van ten dele maatschappelijke problemen tegen te gaan. Als er meer zorg aan huis zou worden geboden – ook crisishulp – én tegelijkertijd gewerkt zou worden aan een tolerant maatschappelijk klimaat en maatschappelijke steun, zou de kwaliteit van leven voor zowel de tot dan toe opgenomenen als niet-opgenomenen beter worden. En zo geschiedde: er zijn de afgelopen twintig jaar veel nieuwe voorzieningen gecreëerd: 160 dagactiviteitencentra, allerlei nieuwe vormen van outreachende hulpverlening (zorgcoördinatie- of casemanagement-, zorg-aan-huis- of bemoeizorgprojecten), zo’n zesduizend mensen wonen in beschermde woonvormen, en een veelvoud woont ‘zelfstandig begeleid’. Als gevolg van het grote succes van de eerste Vriendendienst – een opbrengst van het Amsterdamse kwartiermaakproject uit 1990 – zijn in tien jaar tijd zestig Vriendendiensten ontstaan. Ook cliënten zelf hebben veel opgezet: veel mensen zijn in cliëntenorganisaties actief of in zelfhulpgroepen. Men maakt eigen kranten, zet herstelcursussen, steunpunten of sociale firma’s op of een opleidingsmodule om hulpverleners gevoelig te maken voor het cliëntenperspectief.

Signalen

Desalniettemin: de praktijk (van vermaatschappelijking) blijkt weerbarstig. We zien verwarde mensen op straat, vereenzaming, isolement en uitsluiting, ontreddering en overlast. De suggestie ligt op de loer dat vermaatschappelijking van de zorg leidt tot verslechtering en verwaarlozing. Die relatie is echter niet zo gemakkelijk te leggen. Er hebben de afgelopen decennia maatschappelijke ontwikkelingen plaatsgevonden die het project van vermaatschappelijking in de wielen rijden. Marius Nuy spreekt over een algemene verzakelijking van diensten en een verontrustende mate

van ongeborgenheid. Anderen signaleren een almaar versnellende samenleving waarin voor kwetsbare burgers en voor vragen rond kwetsbaarheid – Kunneman noemt het trage vragen – geen plaats is. Verleidelijke afbetalingsregelingen en de al te snel tot actie overgaande incassobureaus, het consumentistisch karakter van de samenleving waarin alleen betaalde arbeid telt, waarin individualisering verward wordt met egocentrisme, waarin de komst (of het blijven) van immigranten in sommige buurten tot algemene verharding lijkt te leiden – het is een context waarin vermaatschappelijking niet gedijt. Vermaatschappelijking betekent immers fundamenteel dat iemand vanuit een positie buiten het gewone maatschappelijke verkeer en buiten het alledaagse sociale leven weer deel kan gaan nemen aan dat maatschappelijke leven (Baart 2002).

Opnieuw dreigt uitstoting. We moeten constateren dat velen de zorg en steun die ze nodig hebben niet bereiken en dat familieleden soms het gevoel krijgen dat zij de last alleen moeten dragen. In de ziekenhuizen is voor de grote groep achterblijvers – zo snel loopt de vermaatschappelijking nou ook niet van stapel – sprake van zorgverschraling: weinig persoonlijke aandacht en weinig mogelijkheden voor zinvolle dagbesteding. In dit spanningsveld zijn kwartiermakers actief.

Braaf burgerschap

Een benadering binnen de GGZ waarin sociale integratie van mensen met psychiatrische ervaring centraal staat, is de rehabilitatietheorie. De geestelijk verzorger Guus van Loenen (1997) problematiseert de moraal van de (psychiatrische) rehabilitatie waar die als vanzelfsprekend doel lijkt te hebben: optimaal functioneren in een zo normaal mogelijk sociaal kader. De maatschappij vraagt immers om rationaliteit, ordelijkheid en arbeidsethos, en juist die moraal maakte het eeuwen geleden nodig dat wanordelijke mensen werden opgesloten. De rehabilitatietheorie negeert het feit dat de huidige psychiatrie is ontstaan omdat een categorie mensen niet aan de eisen van de burgerlijke moraal kon voldoen. Zolang ze dat doet, is het risico aanwezig dat rehabilitatie niet veel anders zal inhouden dan een poging de patiënt te leren alsnog een brave burger te worden. Het leven van de patiënt wordt zoveel mogelijk gemodelleerd naar het leven van de gemiddelde, normale burger. Van Loenen richt de aandacht op de negatieve kanten van dit streven naar normalisatie. Zijn rehabilitatie-alternatief gaat over de opgave de dialoog tussen rede en waanzin te herstellen, en de ervaring van

waanin plek te geven, de betekenis ervan te erkennen. De waardigheid als mens moet teruggegeven worden aan degene die lijdt en hem of haar moet een handreiking geboden worden om zijn of haar isolement te doorbreken.

Ik heb zijn kritiek als aanloop genomen voor de vraagstelling in mijn proefschrift. Toch had ik ook een kanttekening. Het normalisatiestreven heeft een kritische functie in relatie tot medisch specialisten die hun klanten teveel tot hun ziekte reduceren. Ook het spreken over 'mensen met mogelijkheden' is bedoeld als waarderende term die een bepaalde morele attitude uitdrukt. Hetzelfde geldt voor het begrip burgerschap. De GGZ veronachtzaamt de mechanismen die tot uitsluiting leiden van hele groepen niet-standaard burgers. Dit dwingt deze groepen tot een burgerschap waarbij het anders-zijn is uitgewist op straffe van opnieuw uitsluiting.

Met Kwartiermaken verdedig ik de stelling dat het streven naar normalisatie van 'het andere' een spanning oproept. Ik heb deze spanning aangeduid met strijdigheid. Het herstel van de ontmoeting (of de dialoog) tussen de rede en de waanin gaat gepaard met frictie, met ongemakkelijkheid, met handelingsverlegenheid. Met het werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond roepen kwartiermakers op als het ware de confrontatie met genoemde spanning aan te gaan, of deze op z'n minst uit te houden.

Daartoe heb ik wel de groep tot categorie gemaakt. Niet voor altijd, maar met het oog op het creëren van mogelijkheden voor een 'ander burgerschap'. De ontkenning van het eigenaardige haalt de groep niet uit de marge. Het benoemen van de groep als categorie is noodzakelijk om de uitsluitende werking van het normaliteitsvertoog aan de orde te kunnen stellen, als tussenstap. Van de categorisering kan worden afgestapt als er ruimte is gecreëerd, als er nieuwe plaatsen zijn ontstaan waarin de ander als ander(s) kan verschijnen. De categorisering is alleen gerechtvaardigd wanneer ze integratie beoogt en behoedt voor een gelijkmakende assimilatie waarin geen erkenning is voor 'andersheid'.

Kwartiermaken gaat er vanuit dat de wens tot integratie van het niet-normale iets vergt van de normaliteit. Kwartiermakers benadrukken dat, om toegang voor 'de vreemde ander' te realiseren, de normale gang van zaken moet worden opengebroken, juist omdat die leidt tot ontoegankelijkheid. Er moet iets buiten het gewone gedaan worden om de buitengewone ander gastvrijheid te verlenen.

Plaatsen van ontmoeting

Voor mensen voor wie het leven niet vanzelfsprekend verloopt, zijn plaatsen van ontmoeting waar

waardering en respect voor de ander spreekt van groot belang. Het gaat om mensen die bijzondere problemen ondervinden bij het realiseren van een bestaan dat door hen zelf als waardevol kan worden ervaren. Men vindt in de maatschappelijke werkelijkheid niet zo makkelijk aanknopingspunten om zichzelf uit te drukken en identiteit te verschaffen. De maatschappelijke werkelijkheid confronteert juist met uitsluiting, met gevoelens van sociale overbodigheid.

In de ontmoeting worden mensen geholpen bij het vinden, verduidelijken, koesteren en ontwikkelen van identiteit, van eigenwaarde, en van dingen waaraan men waarde hecht. In de hier bedoelde ontmoeting is meer aan de hand dan dat iedereen vooral zichzelf moet kunnen zijn. Zo'n sfeer zet eerder aan tot vrijblijvendheid en onverschilligheid. In de hier bedoelde ontmoeting heerst betrokkenheid en kunnen nieuwe manieren van kijken ge- en beoefend worden. Het is een plek waar herstel van wederkerigheid plaats kan vinden. In de ontmoeting wordt marginalisering, in ieder geval voor dat moment, beëindigd.

De kerk zou zo'n plek kunnen zijn waar mensen zich uitgenodigd weten deel te nemen aan religieuze, culturele en sociale activiteiten; een plek waar mensen ruimte geboden wordt om elkaar te ontmoeten en verbindingen met elkaar aan te gaan. Een laagdrempelige plek waar de integratie van individuen en groepen versterkt kan worden en sociale en culturele uitsluiting bestreden. De wereld kan voor mensen in de marge een stuk groter worden als bijvoorbeeld kerken, en alles wat ze organiseren aan maatschappelijke activiteiten en vrijwilligerswerk, toegankelijk zouden zijn voor mensen 'met wie wat is'. Het gevoel van welbevinden neemt bij veel cliënten toe wanneer zij in een omgeving functioneren die aan algemene, maatschappelijk geaccepteerde standaarden voldoet. Zo'n omgeving straalt kennelijk positief op hun persoon af; hun zelfbeeld en zelfachting nemen in zekere zin de kleur van die hoger gewaardeerde omgeving aan. (Van Weeghel, 1996, blz. 176)

De kerk als marktplein?

Gastvrijheid, het toegang geven aan 'andersheid' koppelt de filosoof Derrida aan de idee van een chora. Chora, het Griekse stadsplein, is metafoor voor 'plek van ontmoeting', een ruimte waar bemiddeling en grensoverschrijding plaats kan vinden tussen ik en de ander, zonder dat ik me hoeft te verliezen in de ander en zonder dat de ander zich hoeft te assimileren aan mijn identiteit. Chora staat voor een ruimte die overbrugging tussen verschillen mogelijk maakt en is aldus ook overstapplaats, een passage, een plek van gastvrijheid waar vreemdheid ruimte krijgt.

Ik schets hier de kerk, of een activiteit van de kerk, als plaats waar je je kunt verbinden met mensen die van je verschillen. Het verschil kan er onderstreept worden zonder dat er sprake is van een breuk of scheiding. De kerk als plaats van ontmoeting die aanzet tot respect voor en engagement met het anders-zijn van anderen. Een gastvrije plek waar je buitengewoon kunt zijn.

In de ontmoeting gaat het steeds om het zoeken naar verhoging van het herstel van het zelfrespect van de ander door verbetering of herstel van de relatie. Voor elke ontmoeting zou dat de hoogste norm moeten zijn. Met het aangaan van strijdigheid bedoel ik precies de zoektocht naar dit herstel van de relatie waarin het zelfrespect van beide partners in de relatie wordt beoogd. De zorgzame ander is hier betrokken op het zelfrespect van de ander als zichzelf. Uiteindelijk wordt door gebrek aan dialoog het respect van beide deelnemers aan de ontmoeting aangetast.

Politieke uitstraling

Er zijn in deze samenleving weinig vrijplaatsen waar ruimte is voor diegene wiens waarde niet bij voorbaat economisch is vast te stellen. Kwartiermakers en ook mensen die over waarden nadenken uit religieuze overwegingen, komen op voor het zogenaamd doelloze en nutteloze. Gastvrijheid botst met een waardenstelsel van doelmatigheid. Gastvrijheid vraagt om opschorting van de prestatimaatschappij. Om de vreemde ander werkelijk tegemoet te kunnen treden, moeten geijkte patronen worden verlaten. Om de 'andersheid' toegang te verlenen is iets speciaals nodig. Het serieus nemen van gastvrijheid vraagt om reflectie op de bestaande verhoudingen. De mogelijkheid dat de samenleving zich laat raken, veronderstelt dat burgers en professionals in instituties zich op een ogenblik weten te onttrekken aan het regime van de in de wereld heersende ordes. De normaliteit moet worden getrotseerd ten behoeve van de toegankelijkheid voor de vreemde ander. Het gaat erom de identificatie met de normale gang van zaken op te schorten en daarmee de afgeslotenheid voor het andere. Kwartiermaken is zo samen te vatten als opschorting van het gangbare met het oog op toegang voor het vreemde.

Plaatsen van ontmoeting door de kerken gecreëerd, en ook door het maatschappelijk activeringswerk geboden vrijplaatsen, vestigen een waarde die navolging verdient. Daar hebben we met het huidige kabinet een fikse kluif aan. Het gaat erom een tegenwicht te bieden aan een dolgedraaide samenleving waardoor mensen met bosjes naar de marge verdwijnen en waarin door onverantwoordelijke ministers een beroep op verantwoordelijkheid wordt gedaan op juist die

mensen die niet de kans krijgen verantwoordelijkheid te nemen. Verantwoordelijkheidneming begint met in de gelegenheid worden gesteld. Juist de eenzijdige nadruk op verzakelijking en economisering, het output- en product-denken, versterken tendensen van marginalisering en uitsluiting.

Culturele leegte

Mensen met een handicap waren in het maatschappelijk beeld vrijwel afwezig. Ziekte wordt verwezen naar de medische wereld. Er heerst een culturele leegte rond handicap en ziek zijn. Die culturele leegte maakt ziekte en handicap ongewoner dan ze in werkelijkheid zijn. De openbare ruimte en de gemiddelde kerk is afgestemd op de gemiddelde Nederlander. Dat levert een vicieuze cirkel op: zolang niet aan de voorwaarde is voldaan dat men kan verschijnen, verschijnt men niet en zolang men ontbreekt, raakt men niet op de gehandicapte ingericht, ontbreekt de motivatie om iets te veranderen.

Dr. Doortje Kal is belast met het project 'Ruimte voor anders-zijn. Presentie en GGZ.' Ze promoveerde in november 2001 op een proefschrift over 'Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond.' Ze ontwikkelt een landelijk steunpunt voor dit kwartiermaken, dat de maatschappelijke betrokkenheid bij mensen met een psychische problematiek wil versterken. In het kader van rehabilitatie en vermaatschappelijking werkt zij ook aan de uitbreiding van maatjesprojecten en vriendendiensten

Door de ogen van ...

Ursula Potjer

“Voor ik wat over mijn ziekte vertel, wil ik me graag voorstellen. Ik ben getrouwd, heb twee kinderen en een hond, werk als ervaringsdeskundige bij GGnet, speel toneel, houd van tuinieren en ben lang geleden depressief geweest. Dit vertel ik zo om aan te geven dat ik zoveel meer rollen heb dan alleen maar iemand die ziek was. Heel wat jaren geleden leed ik aan een depressie. Laat ik voorop stellen dat mijn depressie niet hetzelfde is als een andere depressie. Er zijn globaal wel overeenkomsten, maar elke depressie ziet er weer anders uit. Het is heel moeilijk om te gaan met iemand met een depressie. Ikzelf wilde bijna niemand meer zien.

Alleen mijn moeder en een vriend konden op het laatst nog contact met me maken. Ik liep met zelfmoordgedachten rond. Hoe je met een depressief iemand moet omgaan? In ieder geval werkt het goedbedoelde ‘Kijk eens wat een mooi weer het buiten is’ of ‘Zullen we nieuwe kleren gaan kopen?’ averechts. Wat moet je met mooi weer of nieuwe kleren als je dood wilt? Iemand die suïcide pleegt of met de gedachte rondloopt, is beslist niet laf. Sterker nog, je hebt er lef voor nodig om zelfmoord te plegen, dat doe je niet zomaar. Voor mij was dood: eindelijk rust, einde aan al het malen.

De gedachte aan zelfmoord was voor mij helemaal moeilijk. Ik ben gereformeerd opgevoed met vele dogma's, en mij is altijd verteld dat je nooit een einde aan je leven mag maken. Ik heb een enorme strijd gevoerd met god. Heb hem echt vervloekt. Wat is dat voor een god die me in zo'n diep dal laat komen en me dan ook nog verbiedt er een einde aan te maken! Aan de andere kant bad ik ook veel om kracht en om een oplossing. Voordat ik zo ziek was, kwam ik af en toe in de kerk. Ik was als dooplid overgeschreven naar de gereformeerde kerk in Eibergen. Ik hoorde niks van de kerk. Ze wisten denk ik ook niet van mijn depressie. Toen ik uiteindelijk met spoed ben opgenomen op de psychiatrische afdeling van een algemeen ziekenhuis vroeg men bij opname of ik een dominee wilde spreken. ‘Ja’, zei ik, ‘laat maar komen. Maar dan wel de dominee uit Eibergen.’ Ik was boos op god en dat wilde ik hem wel vertellen. Na enige tijd kwam de dominee. We werden in een aparte spreekkamer gezet. Ik heb hem de huid vol gescholden en heel wat afgevloekt! Toen ik uiteindelijk uitgeraasd was, was het enige wat hij zei: ‘Je hebt groot gelijk.’ Hij wenste me sterkte en vertrok. Dit vond ik een geweldige reactie! Geen veroordeling of zalvende woorden.

Ik heb nadien, ook tijdens mijn behandeling, niets meer gehoord van de kerk. Veel later vernam ik dat ze het er binnen de kerk wel over hadden gehad of ze me een bloemetje moesten sturen. Je stuurt toch geen bloemetje aan iemand die dood wil? Waarom hebben ze me het niet gewoon gevraagd? Of waarom niet gezegd dat ze het moeilijk vonden om met iemand die depressief is om te gaan? Ik was dan wel ziek, maar wist best wat ik wel of niet wilde. En dat wil ik graag zeggen. Ga niet invullen voor een ander. Vraag gewoon wat je als kerk kunt doen. Geef je onmacht maar gewoon aan. Ook degene die ziek is weet dat je maar een gewoon mens bent. Vaak is een luisterend oor en een schouder al genoeg!

Ik heb het gelukkig gered. Het is door de steun van mijn moeder en ook door de kracht van god dat ik boven de groene zoden ben gebleven. Zonder die twee had ik het niet gered.”

Ursula Potjer is staffunctionaris cliëntenparticipatie bij GGnet

Op de koffie bij

'Op de koffie bij' was een van de programmaonderdelen waar heel nadrukkelijk de ontmoeting tussen de verschillende doelgroepen werd georganiseerd en beleefd. Deelnemers aan de conferentie kwamen, ingedeeld op inschrijvingsnummer, 'op de koffie bij' mensen met een verstandelijke handicap of psychiatrische achtergrond.

Zo werd in groepen van ongeveer vijftien mensen koffie gedronken in een lokaal waar ervaringsverhalen vanuit de doelgroep werden verteld en de ontmoeting kon plaatsvinden.

Uit de evaluatie van de dag bleek dat zeer veel mensen dit programmaonderdeel hoog hebben gewaardeerd. De kwaliteit van dit onderdeel werd bepaald door het werkelijk ontmoeten in plaats van het 'praten over'.

Workshop

‘Waar het huis geen zorg krijgt, vindt de ontmoeting niet plaats’

Doorpraten met Piet Brongers

Aan de hand van eigen voorbeelden leidde de inleider de aanwezigen mee naar het thema ‘Ruimte voor anders-zijn’. Zo vertelde hij over zijn ervaring bij een blinde thuis. Wie was in die situatie de gehandicapte? Hij kwam terug op de constatering dat het podium van de conferentiezaal niet toegankelijk was voor rolstoelgebruikers.

Uit de eerste workshopronde

Via deze voorbeelden lukte het hem de aanwezigen mee te nemen in de concrete belevingswereld van mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische achtergrond.

Dat bleek uit de reacties die volgden.

* Opkomen voor mensen met een handicap lijkt op het eerste gezicht zo vanzelfsprekend, maar gebeurt het werkelijk? Welke ruimte krijgen zij in de kerken, in de kerkdiensten?

* Hoe wordt in de kerken aangekeken tegen hun manier van geloven?

* Als de kernbegrippen van het geloof geborgenheid en vertrouwen, eigen keuze en verantwoordelijkheid zijn, hoe wordt aan deze begrippen in onze kerken inhoud gegeven als het gaat om mensen met een handicap?

Zo werd als voorbeeld de belijdenis genomen. Moet iemand die belijdenis doet alle aspecten van geloven kennen? Welke plaats hebben de zintuigen bij geloven? Zintuigen spelen een uitdrukkelijke rol bij mensen met een verstandelijke handicap. De ‘setting’ is erg belangrijk: de inkleding van het gebouw, de opstelling van de stoelen, de kleuren, de versiering, enz.

Opgemerkt werd in dit verband dat de protestantse traditie sterk gericht is op het Woord en dat in de katholieke traditie de symboliek, de ‘inbed-

ding’, meer ruimte krijgt.

Bij mensen met een verstandelijke handicap telt bij geloven sterk het gevoel van geborgenheid. Welk gevoel wordt in hun belevingswereld opgeroepen? Is dat gevoel een bang gevoel? Wordt God gezien als een strenge vader, als een rechter of als liefdevolle vader?

Brongers legde vervolgens de aanwezigen werkvormen voor die goed te gebruiken zijn ter oefening ‘in ruimte scheppen voor mensen met

een handicap' op gemeenteavonden. Een van de werkvormen is het voorbeeld van de kerk die plotseling afgebrand is. Wat gebeurt er dan bij de gemeenteleden? Wat doet de gemeente als het bestaande er niet meer is? Wat voor creativiteit kan er dan los komen? Welke samenwerkingsvormen ontstaan er dan?

Een andere werkvorm is het voorbeeld van een aantal gehandicapten dat zich gezamenlijk aandient om lid te worden van een plaatselijke gemeente. Wat gaat er dan gebeuren? Gaan mensen echt met hen in gesprek? Ontstaat er communicatie over en weer? Komt er ruimte voor elkaar?

Tot slot enkele suggesties

- Bespreek 'geloven' met elkaar. Bespreek wat de plaats is van de zintuigen daarin, welke plaats het gevoel heeft, welk Godsbeeld men heeft, wat de plaats is van de taal, enz.
- Om tot werkelijk samenleven te komen, gaan gemeenteleden bij elkaar op bezoek! Kerk is door de week ook belangrijk. Elkaar ook in het dagelijkse leven ontmoeten is wezenlijk.
- Geef in de kerkgemeenschap ruimte aan de 'eigen' vragen van gehandicapten.

Uit de tweede workshopronde

Het gesprek werd geopend met voorbeelden uit de inleiding van vanmorgen. Brongers kwam terug met het voorbeeld van zijn bezoek bij een blinde thuis. Hij vertelde hoe onthand hij zich gevoeld had bij dat bezoek. De gedachte was bij hem opgekomen wie eigenlijk 'gehandicapt' was in het huis van de blinde. Zijn tweede voorbeeld was zijn constatering dat het podium in de conferentiezaal van vanmorgen niet toegankelijk was voor rolstoelgebruikers. Met deze voorbeelden maakte hij duidelijk dat mensen 'blinde vlekken' naar elkaar toe hebben.

Deze voorbeelden bleken goede openingen te bieden voor het gesprek over 'ruimte bieden naar elkaar toe'. Zo werd bevestigd dat kerken niet echt open staan voor mensen met een beperking. Als proef op de som zou een tevredenheidsonderzoek gehouden kunnen worden. Wat zou dan de vraag of men tevreden is over de kerk opleveren? Deze vraag stelde de gespreksleider aan de aanwezigen.

Op zoek naar een plek

Er werd geantwoord dat men soms tevreden was, soms niet. De ene keer voelde men zich thuis, de andere keer niet. Iedereen was wel op zoek naar een plek waar hij/zij zelf meetelde. Er was

behoefte aan woord en wederwoord, aan een stukje geborgenheid. Zo werd gezegd dat als we kijken naar de mensen in de kerk er zoveel verschillende doelgroepen aanwezig zijn: oud/jong, rijk/arm, zieken/gezonden/mensen met een handicap, enz.

Het is de opdracht van kerkelijke gemeenschappen ruimte te scheppen voor de verschillende 'doelgroepen' en hen zich thuis te laten voelen. Zo werd de zorg uitgesproken hoe onze kerken er over tien jaar uit zullen zien. Zijn er dan nog jongeren in onze kerken? Blijven we kost wat kost vasthouden aan het oude, vertrouwde omdat het onze tijd wel zal duren? Of geven we ruimte aan jongeren en betrekken we hen erbij en nemen we samen met hen nieuwe initiatieven?

De gespreksleider legt de aanwezigen ter oefening in 'ruimte geven aan elkaar' werkvoor- men voor die bij gemeenteavonden gebruikt kunnen worden. Een daarvan is het voorbeeld van 'de kerkscheuring'. In dit voorbeeld heeft de predikant en een grote groep medestanders zich afgescheiden. Wat gaan de overgeblevenen doen? Welke stappen zetten zij? Welke zaken ontbreken? Worden er extra mensen bijgehaald? Mensen met andere ideeën! Geven wij hen ruimte?

Een andere werkvorm is het voorbeeld van tien mensen met een verstandelijke handicap die gezamenlijk lid worden van een lokale gemeente. Hoe pakt de gemeente het aan om hen een thuis te bieden en een thuisgevoel te geven? Gaat de gemeente met hen om de tafel zitten en wordt er met elkaar samengewerkt om hen een thuis te bieden? Tellen zij echt mee? Zoeken wij naar wegen elkaar echt te ontmoeten, niet alleen op zondag maar ook door de week? Krijgen mensen met een handicap ook een taak in de gemeente?

Tot slot enkele suggesties

- Ondersteun als gemeente mensen die een beperking hebben met hun vragen.
- Jongeren hebben iets met beleving. De kerken missen dat vaak. Wat doen we eraan?
- Bespreek 'geloven' met elkaar. Geloven heeft meerdere aspecten: geborgenheid en vertrouwen, eigen keuze en verantwoordelijkheid. Wat is de plaats van de zintuigen daarin, wat is de plaats van het gevoel, wat is de plaats van de taal, enz.

Workshop

Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond

---

Doorpraten met Doortje Kal

De eerste ronde bestond voor het grootste deel uit deelnemers die professioneel in de geestelijke gezondheidszorg werkzaam zijn. De tweede ronde werd vooral bijgewoond door 'kerkmensen'.

Naar aanleiding van een vraag van de deelnemers legde Doortje in de eerste ronde uit wat 'multiloog' is. Dit is een door Heinz Mölders ontwikkelde gespreksgroep waarin cliënten, familie van cliënten en hulpverleners uit zorginstellingen met elkaar praten en de ruimte krijgen om vanuit het eigen perspectief hun verhaal te vertellen. Ook andere mensen die in aanraking komen met mensen met psychiatrische problemen – mensen uit de kerk, het maatschappelijk werk, de politie, de woningcorporatie, burens en welzijnswerkers – kunnen hieraan deelnemen. Bij voorkeur zitten de direct betrokken niet bij elkaar, zodat men vrijuit kan spreken over de eigen situatie. Multiloog kan gezien worden als een vrijplaats.

De mensen in de groep die in Arnhem aan een triade/multiloog hebben deelgenomen, bevestigden de krachtige werking ervan. Door te vertellen en te luisteren verschuiven perspectieven en ontstaat begrip voor elkaar. Sprakeloosheid wordt doorbroken, wederkerigheid hersteld, het lijden krijgt een plek. De omgang met psychiatrische problemen in het dagelijks leven staat in multiloog centraal.

Multiloog is een beschermde naam om de kwaliteit te garanderen. Als mensen multiloog willen opzetten en begeleiden, kunnen zij bij Heinz Mölders van het Projectbureau Inca een cursus volgen. Multiloog wordt op diverse plaatsen in het land gehouden. Het initiatief daarvoor kan liggen bij de geestelijk verzorging van zorginstel-

lingen, maar ook bij mensen vanuit de kerk of de hulpverlening.

Triadische hulpverlening

Multiloog moet niet verward worden met wat Detlev Petry een triadische hulpverlening noemt. Petry benadrukt het belang van het betrekken van familieleden bij de hulpverlening, als derde partij. Dan kan de familie in de dagelijkse omgang met de cliënt ondersteund worden en kan meer aandacht bestaan voor de situatie waarin iemand is opgegroeid.

En dan zijn er nog de lotgenotengroepen. Labyrint/In Perspectief organiseert bijeenkomsten voor familieleden. Cliënten hebben zich naar ziektebeeld georganiseerd. Lotgenotencontacten zijn vaak zeer steunend omdat men zich heel goed in de ander kan verplaatsen.

Tenslotte is een aantal manieren genoemd waarop de kerken kunnen werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond of verstandelijke handicap:

- Initiatief nemen voor het opzetten van een Multiloog.
- Aandacht schenken aan familieleden van mensen uit de genoemde doelgroep.
- Inloophuizen of huiskamers. Zorg er dan wel voor dat zij open staan voor iedereen.
- Kerken zijn een plek van ontmoeting, maar de kerk kan ook bij de mensen thuis komen! Het gaat om (herstel van) wederkerigheid. In de kerk moet gevoeligheid gekweekt worden voor de behoeften van mensen in de marge. Het ontvangen van erkenning en respect staan daarbij centraal.
- De vriendendiensten hebben heel veel maatjes nodig. De kerken kunnen ze helpen vinden.

Presentiebenadering

In de tweede ronde is Doortje ingegaan op de presentiebenadering, naar aanleiding van een voorgelegd dilemma tussen reïntegratie en presentie: is het een kwestie van 'er zijn voor de ander' of moet je meer initiatieven nemen en zaken in gang zetten?

Doortje ziet het niet als een controverser, maar als liggend in elkaars verlengde. De theorie van de presentie vertegenwoordigt een gedachtegoed dat ervan uitgaat dat het 'aandachtig er voor iemand zijn' zoals hij/zij is, helend is, helpt 'meer mens te worden'. Daardoor kan presentie op den duur iets in werking zetten op de manier die iemand past. Maar kan iedereen presentie beoefenen? In ieder mens schuilt een hulpverlener! Net als in kwartiermaken staat ook bij presentie voorop dat oordelen en vooroordelen moeten worden opgeschort. Het gaat erom dat maatjes of andere presentiebeoefenaars zich open en gastvrij opstellen en radicaal bij de deelnemer, hoe vreemd of anders ook, proberen aan te sluiten. Niet om de gegijzelde van die ander te worden, maar om hem of haar in de gelegenheid te stellen zichzelf te laten zien, tevoorschijn te komen, een eigen verhaal of wens naar voren te brengen, van patiënt (een beetje) burger te worden. Het is niet altijd makkelijk om de eigen orde op te schorten en vrij ten opzichte van de ander te kunnen staan. De maatjes die de vriendendiensten werven,

worden daarvoor toegerust, zodat ze (zelf) overeind kunnen blijven.

Ook in inloophuizen of huiskamers wordt de presentiebenadering gehanteerd.

Tot slot

Kwartiermaken is een van oorsprong militaire term. Het gaat om het voorbereiden op betrokkenheid/een gastvrij onthaal. De vreemde erkennen in zijn vreemdheid. Het wil de mensen die het betreft aan het woord laten in een omgeving waar zij zich thuis voelen. Dat vergt strijd.

*Meer informatie is ook te vinden op
www.actioma.nl*

Workshop

Ontmoeting in variatie: kerk en buurt-project in Ede

---

*Het blijkt een ervaringsfeit dat wanneer mensen met en 'zonder' een beperking samen bijeenkomen en activiteiten ondernemen er grenzen wegvallen en er een werkelijke ontmoeting kan plaatsvinden.
Een praktijkverhaal.*

De workshop 'Ontmoeting in variatie' werd ingeleid door emerituspredikant Jan Hengeveld en de familie Stam die het project mee begeleiden. Als onderdeel van een kerk en buurt-project is men een aantal jaren geleden gestart met een open kerkochtend, bedoeld voor gemeenteleden en mensen uit de buurt. In eerste instantie kwamen er vooral oudere gemeenteleden voor wie het een welkome vrijetijdsbesteding was.

Om het een echt kerk én buurt-project te laten worden, is er door de projectgroep (bestaande uit vrijwilligers) onderzoek gedaan naar de context van de buurt. Welke groepen bevinden zich rondom deze kerk en wat voor behoeften zouden zij kunnen hebben, wat voor vragen zouden zij kunnen hebben aan deze kerk, op deze plaats? Niet langer werd een intern bedacht programma naar buiten gebracht, maar werd geprobeerd de vragen van buiten naar binnen te brengen.

Zo werd ook met een aantal instellingen contact opgenomen, waaronder een instelling voor verstandelijk gehandicapten en een instelling voor dagbesteding voor mensen met een psychiatrische achtergrond. Uit deze contacten kwam naar voren dat er weinig mogelijkheden waren voor de oudere verstandelijk gehandicapte die niet langer aan het arbeidsproces deelnam, en dat op de donderdag de dagbesteding voor (ex-) psychiatrische cliënten gesloten was. Zo ontstonden er plannen om (voorlopig) iedere donderdagmorgen een gevarieerde ochtend aan te bieden

waarin voor alle groepen iets te vinden zou zijn en waar een 'gezamenlijkheid' beleefd kon worden.

Sinds enkele jaren komen nu mensen met een verstandelijke handicap, mensen met een psychiatrische achtergrond, oudere gemeenteleden en verschillende andere buurtbewoners bijeen. Een grote groep van vrijwilligers zorgt voor o.a. de begeleiding van creatieve activiteiten, begeleiding van spelletjes, de koffie en de mogelijkheid voor een gewenst gesprek. Het

gehele jaar door, ook in de zomervakantie, kunnen de ochtenden zo plaatsvinden.

Vragen

De deelnemers van de workshop zijn deels afkomstig uit kerken, parochies en instellingen en er zijn enkele ervaringsdeskundigen uit de doelgroepen.

Vragen van de deelnemers aan de workshop:

* Hoe kunnen deze verschillende groepen zo samen optrekken?

Antwoord: door het programma te laten bestaan uit kleine, niet te lang durende onderdelen is het veelal mogelijk dat er in gezamenlijkheid kan worden opgetrokken. Bovendien is gebleken dat bijvoorbeeld de creatieve invulling die speciaal voor mensen met een verstandelijke beperking was opgenomen eigenlijk door bijna alle aanwezigen zeer op prijs wordt gesteld.

* Zijn er grenzen aan het samengaan?

Antwoord: als een presentatie van een onderwerp voor sommige bezoekers toch te lang duurt, gaat een van de vrijwilligers met hen in een andere ruimte even wat anders doen.

* Hoe zit het met de pastorale begeleiding?

Antwoord: er is een pastor (emeritus) en verder is er nadrukkelijk gekozen voor het mens-tot-mensmodel. Dit wil zeggen dat er geen hulpverlening plaatsvindt. Wel wordt er in de deskundigheidsbevordering van de vrijwilligers aandacht aan besteed.

* Wordt er vanuit een herkenbare identiteit gewerkt?

Antwoord: ja, er wordt vanuit een christelijke identiteit gewerkt. Niet om deze over te dragen, maar omdat dat onze identiteit is. Rondom de kerkelijke feesten zoals Pasen en Kerst wordt er ook altijd op de donderdagmorgen in samenwerking met de bezoekers een religieuze bijeenkomst verzorgd.

Daarnaast is er op de donderdag een stiltecentrum in de kerkzaal ingericht.

Idee van een van de deelnemers:

Richt een hoek in waar de (vaste) bezoekers een gedenkplek kunnen hebben voor een onlangs overledene. Zo kan ook dit iets gezamenlijks worden.

Workshop

Diversiteit in het inloophuis

Hoe om te gaan met de diversiteit van de doelgroepen? Kan het echt 'samen' of zijn er ook beperkingen? Trudy Paus die sinds ongeveer zes jaar werkt in het inloophuis Schothorst in Amersfoort bood de aanwezigen twee mogelijkheden om deze workshop in te vullen: het bekijken van een videofilm die zij met haar groep samen opgenomen heeft ter gelegenheid van het 15-jarig bestaan van het inloophuis, of in gesprek gaan door middel van de vragen die er leefden onder de aanwezigen.

Haar beoogde doel was uitwisseling van ervaringen in inloophuizen en de keuzes die je daarbij maakt. Men koos voor de videofilm die circa 27 minuten zou duren en waarna over en weer vragen gesteld konden worden. Een kennismakingsronde volgde: wat is de achtergrond van de deelnemers, wat zijn hun werkvelden, waar komen ze vandaan en waarom kozen ze voor deze workshop?

Activiteiten inloophuis

De videofilm gaf een beeld van wat er allemaal in een inloophuis kan gebeuren. Als het inloophuis open ging, werd er eerst een 'bakkie' koffie gedronken en werden de werkzaamheden verdeeld. Verschillende mensen vertelden iets over hun activiteiten. Bezoekers van het inloophuis werden op een gegeven moment zelf actief in het gehele gebeuren. Zo werd bijvoorbeeld iemand gastvrouw. Zij had bepaalde ervaringen in haar leven en ontdekte dat ze daar met anderen met dergelijke ervaringen goed over kon praten, zodat ze elkaar tot steun konden zijn. Een man in het bezit van een auto doet bijvoorbeeld de boodschappen. Wat opviel was dat niet alleen de leiding aandacht had voor de bezoekers. Die aandacht was er ook onderling. Er werden verjaardagskaarten verstuurd en mensen werden

bezocht als er eens wat extra aandacht nodig was. Ook zijn er maaltijdbijeenkomsten, waarvoor enkele mensen samen de voorbereidingen treffen en anderen alleen komen voor de maaltijd en de gezelligheid. Andere activiteiten zijn o.a. samen wandelen, avondgebed met zang, lezen uit de bijbel, bidden en mediteren. Dit voor een ieder die daaraan behoefte heeft. Ook meedoen aan bepaalde acties zoals het drinken van 'zuivere koffie', de gemeentelijke zomerschoonactie, enz.

De bedoeling van het inloophuis is je huis open te stellen voor zoveel mogelijk mensen die behoefte hebben aan contacten. Soms zul je wel bepaalde groepen mensen moeten uitnodigen, want niet iedereen komt uit zichzelf. Kortom, het gaat om de gastvrijheid en de aandacht die je wilt schenken om een gemeenschap te kunnen vormen.

Trudy heeft regelmatig overlegbijeenkomsten met de wijkpastores om te zien waar in de wijk behoefte is op het gebied van opvang, speciale hulp door diaconie of caritas. Het kan ook gaan om de beantwoording van levensvragen. Buiten het inloophuis zijn er op bepaalde tijden in het jaar oecumenische vesperdiensten waaraan ze haar medewerking verleent.

Reacties

Na de videofilm was er gelegenheid voor het geven van reacties en het stellen van vragen. Een reactie ging over het benutten van de mogelijkheden en de krachten van de 'inlopers'. Een ander reageerde: "Het 'meedoen' is niet altijd zo vanzelfsprekend, hangt soms van de buurt af, men zal bij ons niet zo gaan (zomer)schoonmaken, presentie is bij ons belangrijker."

Een vraag: "Stoot het woord 'inloper' niet af? Ik zou als rolstoelgebruiker in deze accommodatie niet kunnen inlopen." Een ander heeft een allergie tegen het woord 'inloper' als stigma. De vraag was ook: welke mensen bereik je niet? Reactie daarop: "Als 'gewone' mensen niet inlopen, blijf je steeds met dezelfde soort mensen." Andere opmerking: een kerkelijke koppeling (qua gebouw of financieel) werkt drempelverhogend. Elders heeft men die ervaring echter niet. Toch bepaalt de financier vaak wat er gebeurt.

Conclusie van deze bijeenkomst is wel dat de diversiteit in dit inloophuis nog niet groot genoeg is. Er worden te weinig verschillende groepen mensen bereikt.

Workshop Vriendendiensten

Vriendendiensten bemiddelen en trainen vrijwilligers om zo een contact tot stand te brengen met mensen met een psychiatrische ervaring. In een gelijkwaardig contact en met gezamenlijke interesses kan zo weer een sociaal leven worden opgebouwd.

De workshop werd begeleid door Corrie Tuininga van de Vriendendienst Neder-Veluwe te Wageningen en Eline Jansen van de Vriendendienst te Ede. De deelnemers aan deze workshop werden uitgedaagd te reageren op een poster van een jonge vrouw. Ze kregen een geel kaartje waarop ze hun eerste reactie op de foto kunnen schrijven.

Enkele reacties: 'stralend', 'sprankelend', 'blij, maar zorgelijk', 'vriendelijk meisje', 'onzeker afwachter', 'open aantrekkelijk', 'droevige ogen'. We kijken naar mensen vanuit ons eigen referentiekader en je vormt toch een oordeel: leuke meid. Mensen hebben altijd een bepaalde verwachting van de ander.

Vervolgens kregen de deelnemers een groen kaartje met de vraag om in gedachten de kenmerken op te roepen van een mens met een psychiatrische aandoening en deze op te schrijven. Enkele reacties: 'getekend door het leven met soms een verwaarloosde indruk', 'de ogen staan flets of koud', 'apathie', 'machtelosheid', 'gedrags- of persoonlijkheidsstoornis', 'vreemd/onverwacht/op de verkeerde momenten'.

Conclusie: ieder mens heeft een eigen beeld voordat hij of zij de ander ziet, maar dat beeld klopt niet altijd. Het meisje op de poster lijdt aan schizofrenie. Deze poster is gebruikt rond de Dag van de Geestelijke Volksgezondheid op 10 oktober 2003. Dit jaar was het thema: Schizofrenie. Minder gek dan je denkt... (www.mindergekdanjenkt.nl)

Geen hulpverlening

De vrijwilligers van de Vriendendienst krijgen voor ze starten een introductie cursus. Ook vrijwilligers hebben hun verwachtingen. Centraal bij de cursus staat de vraag: 'wat denk je te kunnen betekenen?' Bijvoorbeeld: ik wil iemand uit zijn of haar depressie helpen. Dit is een te hoog gestelde verwachting. Het gaat om gezelligheid. Je bent geen hulpverlener. Respect is belangrijk. Het contact begint ongelijk, maar wordt gaandeweg gelijkwaardiger. Het is een vriendschappelijk contact, al is het wel georganiseerd. Het zijn ook heel verschillende contacten. De mensen om je heen maken verschillende dingen in je los. Alle

maatjes hebben een psychiatrische achtergrond, sommige vrijwilligers ook. Deze vrijwilligers zijn uitermate ervaringsdeskundig. Het is belangrijk om in een contact grenzen aan te geven en elkaars grenzen te respecteren.

Vriendendiensten blijven buiten de hulpverlening. Een valkuil kan zijn: 'Als ik jou kan bellen, word ik rustiger.' Iemand kan je dan gaan claimen. Bepaalde situaties zijn niet bemiddelbaar. Bij een psychose kiest de vrijwilliger voor zichzelf. Vrijwilligers zijn vaak bang voor angstige situaties, maar die komen zelden voor.

De eerste vriendendienst werd opgericht in Amsterdam (www.vriendendiensten.nl). Deze bestaat inmiddels tien jaar. Het is begonnen als buddyproject in navolging van de buddies voor aidspatiënten. Er is inmiddels een landelijk netwerk: Eén op één.

De vrijwilligers bij de vriendendienst Ede zijn voor 90% werkzaam (geweest) in de zorg. De werving geschiedt via de streekbladen. Ook heeft de vriendendienst stagiaires in dienst. In Wageningen heeft de protestantse gemeente contact met de vriendendienst. Vrijwilligers kunnen ook bij plaatselijke kerken gezocht worden.

Workshop

Taal en toon

Mensen met een psychiatrische achtergrond kunnen grote moeite hebben met het patriarchale taalgebruik in kerkdiensten. Vanwege bepaalde ervaringen uit het verleden is dit taalgebruik een absolute drempel als het gaat om participatie. Zijn we als kerkelijke gemeenschap ons daarvan bewust en hoe kunnen we daarmee omgaan?

Annette Melzer introduceerde het gesprek met de vraag: hoe vind je de taal om tot een echte ontmoeting te komen? Het is de toon die de muziek maakt en taal schept de kans voor ontmoeting.

Aan de hand van enkele symbolen (voorwerpen) gingen de deelnemers op zoek naar taal die past bij een gebed. Het brandende licht van een kaars als teken van hoop. De teddybeer als symbool voor een verlangen naar geborgenheid. Het schommelpaard dat uitdrukt hoe moeilijk het is om het evenwicht in je leven te vinden...

Na een korte inleiding gingen de deelnemers in vier groepen uiteen met een bijbeltekst en korte meditatie (uit het boek van Guus van Loenen *De ezel onder de arm*) rond de thema's als troost en verlangen. De opdracht was om bij het bijbelgedeelte met de beelden die je zelf hebt naar de tekst te kijken: wat roept het op aan irritatie of herkenning?

De teksten nodigden uit tot een zeer intensief gesprek en intensieve ontmoeting met elkaar. De gesprekken reikten de taal aan waardoor een ieder een gebedsintentie formuleerde die in de grote ronde naar elkaar werden uitgesproken. De toon was gezet.

Workshop

Om welke vraag gaat het eigenlijk?

In deze workshop draaide het om de vraag welke vragen de parochiële gemeente van mensen met een verstandelijke of psychische handicap of van hun instellingen kan verwachten.

Na een korte kennismaking liet Harry Scharrenborg de deelnemers eerst stil staan bij de vraag welke vragen en verzoeken er nu al binnenkomen. Dat bleek niet gering:

- vraag naar bezoekwerk
- vraag naar eerste communievoorbereiding
- vraag naar catechisatie
- vraag wanneer en hoe de kerk te bereiken is.

Tips hierbij: laat in eerste instantie de bijbel thuis en sluit in respect aan bij de situatie van deze mensen. Houd in het reguliere werk rekening met de mogelijke aanwezigheid van deze mensen. Denk ook eens na welke kwaliteiten deze mensen hebben en wat zij voor de gemeente/parochie kunnen betekenen.

Daarna kijken de deelnemers naar wat allerlei instellingen aan de gemeente/parochie vragen: Vriendendiensten/Maatjesprojecten vragen naar vrijwilligers.

Woonzorg vraagt naar kerkelijke onroerende goederen waar deze mensen eventueel kunnen wonen.

Verder is er vraag naar manieren van vervoer. Sommige gemeenten/parochies hebben een vervoersdienst. Vervoer is voor deze mensen vaak een groot probleem.

Er is een vraag met een financiële achtergrond: bewerk de politiek om de economische positie van deze mensen te verbeteren. Maar ook: rechtstreekse financiële ondersteuning door diaconie

en caritasinstelling.

Er is vraag naar het helpen bemensen van inloopcentra.

Er wordt gevraagd naar projecten voor dagbesteding: een tuinproject, een koster, meedraaien bij openstelling kerkgebouw, schrijven voor het wijkblad, bezorging ervan, enz.

Er wordt gevraagd naar projecten voor arbeidsreïntegratie.

Een heel concrete vraag: mogen deze mensen eens mee met een kerkelijk 'uitstapje'?

En nog een heel concrete: kunnen jullie (kerkmensen) af en toe eens op de koffie komen bij medewerkers en cliënten van de woonzorg?

De workshop werd besloten met de conclusie dat pastores, predikanten en vrijwilligers van allerlei snit, met name die van het bezoekwerk, daarbij veel behoefte hebben aan toerusting.

Afsluiting: Thematheater 'Bijzonder, bijzonder, hééél bijzonder'

De dag werd afgesloten met thematheater van Marga van der Horst. Indringend zette zij, vooral in de vorm van een monoloog, het dilemma neer van de ontmoeting met 'de vreemde ander'. Hoe 'bijzonder' is de ander of hoe bijzonder kan een ontmoeting tussen twee mensen zomaar worden? Hoe maak je eigenlijk contact? Welke belemmeringen ervaren wij bij onszelf? En ... welke problemen ervaren mensen met een verstandelijke handicap of psychiatrische achtergrond bij het deelnemen aan de samenleving? Welke angsten en behoeften leven er bij een ieder en wat zijn aanknopingspunten om elkaar te ontmoeten? Marga liet zien dat bijzonder eigenlijk heel gewoon is en dat er voor het maken van contact eigenlijk niets bijzonders nodig is. Aan het eind van deze dag gaf zij de deelnemers aan de conferentie dan ook het credo mee: 'Gaaf heen en maakt contact'.

Marga van der Horst werkt met het thematheater in de zorg en aanverwante werkvelden. Daarnaast heeft zij een eigen praktijk voor psychosociale begeleiding. Marga produceert professioneel theater op thema, op aanvraag. Ook kunnen bestaande producties worden aangevraagd. (tel. (0525) 65 44 80)

- **Regionaal Dienstencentrum Utrecht van de Protestantse Kerk Nederland i.o. Maatschappelijk Activeringswerk ***

Contactpersoon:
Heleen Haasdijk
tel. (030) 251 03 45
h.haasdijk@rdc-utrecht.nl

- **Katholiek Centrum voor Welzijnsbevordering Utrecht ***

Contactpersoon:
Annemarie de Wit
tel. (030) 693 19 41
kcwu@wanadoo.nl

(* maakt deel uit van SIMA, de Samenwerkende Instellingen Maatschappelijk Activeringswerk in de provincie Utrecht)

- **Vereniging Philadelphia**

Contactpersoon:
Henry Wolterink,
tel. (030) 236 37 38
h.wolterink@philadelphia-v.nl

- **Regionaal Dienstencentrum Gelderland van de Protestantse Kerk Nederland i.o. ds J.C. Sikkelsestichting**

Contactpersoon:
Willy Meijnhardt
tel. (026) 355 17 55
w.meijnhardt@rdc-gelderland.nl

- **Katholiek Centrum voor Maatschappelijk Activeringswerk Gelderland**

Contactpersoon:
Harry Scharrenborg
tel. (026) 443 04 31
kcma@worldonline.nl

- **Dienst Geestelijke Begeleiding van GGNet**

Contactpersoon:
Harry Scharrenborg
tel. (0316) 58 09 30
h.scharrenborg@chello.nl

